

УДК 351.810:340

БУРИЛО Ю.П., кандидат юридичних наук, доцент,
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

ПРАВОВІ НОРМИ ТА ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН

***Анотація.** Розглядається система правових норм, що регулюють господарські відносини в інформаційній сфері. Досліджуються джерела правових норм, що регулюють господарські інформаційні відносини.*

***Ключові слова:** нормативно-правове регулювання, господарські інформаційні відносини, інформаційна сфера, правові норми, джерела права.*

***Аннотация.** Рассматривается система правовых норм, регулирующих хозяйственные отношения в информационной сфере. Исследуются источники правовых норм, регулирующие хозяйственные информационные отношения.*

***Ключевые слова:** нормативно-правовое регулирование, хозяйственные информационные отношения, информационная сфера, правовые нормы, источники права.*

***Summary.** The article deals with the system of legal provisions regulating business relations in the information sphere. Sources of legal provisions regulating business information relations have been explored.*

***Keywords:** normative legal regulation, commercial information relations, information sphere, legal provisions, legal sources.*

Постановка проблеми. Динамічний розвиток інформаційної сфери господарювання в умовах становлення інформаційного суспільства, її пріоритетне значення для всієї економічної системи обумовлюють необхідність правового регулювання господарських інформаційних відносин. Правове регулювання як різновид соціального регулювання передбачає впорядкування відповідних суспільних відносин з метою забезпечення реалізації сукупності публічних і приватних інтересів у зазначеній сфері за допомогою цілої низки правових засобів. Залежно від особливостей правового інструментарію, який використовується в процесі юридичної регламентації цих суспільних відносин, розрізняють нормативне та індивідуальне правове регулювання. При цьому нормативне правове регулювання є первинним або базовим по відношенню до індивідуального, оскільки саме з ним у механізмі правового регулювання пов'язується визначення в правових нормах загальних моделей поведінки, правового статусу учасників відповідних суспільних відносин, умов виникнення їх прав і обов'язків, без чого в подальшому неможливе застосування індивідуальних засобів правового регулювання і виникнення конкретних правовідносин [1, с. 207-208, 217-218, 221; 2, с. 545-547]. У зв'язку з цим, системне дослідження нормативно-правового рівня правового регулювання господарських інформаційних відносин є не тільки актуальним для юридичної науки, а й необхідним в якості методологічної бази для подальшого вдосконалення відповідного законодавства і практики його застосування.

В цілому питання, пов'язані з нормативно-правовим регулюванням господарських відносин, досить глибоко розроблені в загальній теорії держави і права та господарсько-правовій теорії такими вченими, як М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко [1, с. 207-225], О.Ф. Скакун [2, с. 536-537, 545-547], Н.М. Пархоменко [3], В.В. Лазарєв, В.І. Гойман [4, с. 132-164], В.В. Лаптев [5, с. 20-44], О.А. Беяневич [6, с. 180-225],

К.С. Хахуліна [7, с. 42-52], О.П. Подцерковний [8, с. 39-65]. Питання нормативно-правового регулювання інформаційних відносин досліджувалися в працях В.А. Копилова [9], І.Л. Бачило [10], О.В. Кохановської [11] та ін. В контексті економіки, а також – системного упорядкування інформаційних відносин та кодифікації, з метою створення цілісної системи інформаційного права та інформаційного законодавства України, в працях В.М. Брижка [12].

Разом з тим, комплексного структурного дослідження нормативно-правової основи регулювання відносин в інформаційній сфері господарювання ще не проводилося.

Метою статті є дослідження системи правових норм, що регулюють господарські інформаційні відносини, у взаємозв'язку з джерелами (формами) їх закріплення.

Виклад основних положень. Первинним елементом, що лежить в основі механізму правового регулювання в будь-якій сфері, зокрема й в інформаційній сфері господарювання, є норма права – встановлене або санкціоноване державою, загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки, яке регулює суспільні відносини шляхом закріплення прав і обов'язків їх учасників, реалізація якого забезпечується та/або охороняється державою, зокрема із застосуванням заходів державного примусу [2, с. 297-298, 541; 4, с. 147; 13, с. 316]. Норми права, що регулюють господарські інформаційні відносини, являють собою не просте нагромадження нормативного матеріалу, присвяченого відповідному предмету правового регулювання, а утворюють складну систему, вертикальний зріз якої є віддзеркаленням існуючої ієрархії норм права.

Вертикальна структура нормативно-правового масиву, що регулює господарські інформаційні відносини, обумовлена різною юридичною силою відповідних правових норм. В свою чергу, юридична сила норми права залежить від джерела (форми) права, в якому вона закріплена. До джерел права, під якими у вузькому формально-юридичному сенсі розуміють способи зовнішнього вираження норм права, що надають їм загальнообов'язкової юридичної сили, як правило, відносять нормативно-правовий акт, договір з нормативним змістом, правовий звичай, судовий прецедент і правову доктрину [14, с. 336; 15, с. 67; 16, с. 224]. Як зазначає М.Н. Марченко, залежно від властивості кожному з них, причому далеко не однакової, юридичної сили всі формально-юридичні джерела розташовані один стосовно одного в ієрархічному, субординаційному порядку, підпорядковуються один одному і, відповідно доповнюють та деталізують один одного [17, с. 53].

Провідне місце в системі джерел правового регулювання господарських відносин в інформаційній сфері займає нормативно-правовий акт – офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженим суб'єктом нормотворчості у визначених законом порядку і формі, який містить відповідні норми права [1, с. 278]. Саме в нормативно-правових актах закріплена переважна більшість правових норм, що регулюють господарські інформаційні відносини. В сукупності відповідні нормативно-правові акти утворюють систему господарського інформаційного законодавства. Внутрішня структура системи нормативно-правових актів, як вказує Н.М. Пархоменко, має вигляд органічної системи законів і підзаконних нормативно-правових актів, між якими існують усталені субординаційні зв'язки [18, с. 12].

Ієрархія господарського інформаційного законодавства ґрунтується на нормах Конституції України, що мають найвищу юридичну силу. Йдеться, звісно, не про всі конституційно-правові норми, а лише про ті з них, які визначають загальні засади господарської діяльності, яка може здійснюватися, серед іншого, в інформаційній сфері, а також ті норми, які спрямовані на регулювання інформаційних відносин, зокрема й тих

із них, що мають господарський характер. До таких загальних конституційних господарсько-правових та інформаційно-правових норм можна віднести положення ст. 42 Основного Закону, яка закріплює право на підприємницьку діяльність, забороняє монополізацію ринку та недобросовісну конкуренцію, покладає на державу обов’язок захисту конкуренції в підприємницькій діяльності та контролю за якістю і безпечністю продукції, робіт і послуг; ст. 34, в якій ідеться про право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію; ст. 31, яка гарантує таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; ст. 32, якою забороняється збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди та встановлюється право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації та ін. [19].

Відповідні конституційні норми розвинуті і доповнені в таких актах законодавства, як ГК України, ЦК України, Закон України “Про інформацію” та ін. [20 – 22]. Ці законодавчі акти містять переважно загальні норми, що стосуються всіх видів господарської діяльності, або ж регулюють інформаційну діяльність в цілому. Хоча вони й містять відносно невелику кількість спеціальних норм, які можна назвати господарсько-інформаційними, які регулюють саме господарську інформаційну діяльність (наприклад, норми про комерційну таємницю або інформаційну продукцію та інформаційні послуги), ці норми також є достатньо універсальними і широкими за сферою застосування, тому вказані закони слід розглядати як загальні системоутворювальні акти господарського інформаційного законодавства.

Переважна більшість господарсько-інформаційних норм, але вже спеціалізованого спрямування, міститься в законах, які присвячені окремим видам господарської діяльності в інформаційній сфері. Це, насамперед, закони України “Про телебачення і радіомовлення”, “Про телекомунікації”, “Про радіочастотний ресурс України”, “Про видавничу справу”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про інформаційні агентства”, “Про рекламу” та ін. [23 – 29]. Так, наприклад, досить багато господарсько-інформаційних норм міститься в Законі України “Про Національну програму інформатизації”. Зокрема в ст.ст. 15, 16 даного законодавчого акта встановлюються вимоги до виконавців окремих завдань (проектів) Національної програми інформатизації, а в ст. 20 регламентується порядок визначення постачальників програмних, технічних та інших засобів, закупівля яких передбачається окремим завданням (проектом) інформатизації. Варто наголосити, що в цих законодавчих актах врегульовано як горизонтальні господарсько-виробничі, так і вертикальні організаційно-господарські відносини в інформаційній сфері [30]. Враховуючи відповідну галузеву специфіку господарських інформаційних відносин, врегульованих нормами відповідних законів, слід за прикладом Т.А. Костецької визнати їх спеціальними (галузевими) актами господарського інформаційного законодавства [31, с. 69].

На нормах зазначених та інших законів, що регулюють господарські інформаційні відносини і мають вищу юридичну силу, ґрунтуються підзаконні нормативно-правові акти. Система підзаконних нормативно-правових актів у свою чергу також ієрархічна. Юридична сила підзаконних нормативно-правових актів залежить від місця суб’єктів нормотворчості, що їх видають, в ієрархії публічної влади. У зв’язку з цим, серед господарсько-інформаційних правових норм, викладених у підзаконних нормативно-правових, можна виділити норми, які містяться в:

- указах Президента України, наприклад, в Указі Президента України “Про державну економічну підтримку вітчизняних друкованих засобів масової інформації” від 16.04.97 р. № 332/97 [32];

- постановах Уряду України, наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку формування державного замовлення на випуск видавничої продукції та її розповсюдження” від 12.09.12 р. № 850 [33], “Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг” від 11.04.12 р. № 295 [34];

- наказах і рішеннях центральних органів виконавчої влади, наприклад, Рішення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв’язку та інформатизації, “Про затвердження Розрахункових такс за послуги пропуску трафіка до телекомунікаційних мереж операторів телекомунікацій з істотною ринковою перевагою на ринках послуг пропуску трафіка” від 1.12.11 р. № 687 [35], Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення “Про затвердження Положення про порядок видачі ліцензії провайдера програмної послуги” від 28.12.11 р. № 2979 [36];

- нормативно-правових актах місцевих органів виконавчої влади, наприклад, Розпорядження Київської міської державної адміністрації “Про порядок розміщення інформаційних вивісок у місті Києві” від 15.04.11 р. № 565 [37];

- нормативно-правових актах органів місцевого самоврядування, наприклад, Рішення Київської міської ради “Про затвердження Порядку розміщення реклами в м. Києві” від 22.09.11 р. № 37/6253 [38].

Особливе місце в системі нормативно-правових актів, що регулюють господарські інформаційні відносини, займають локальні нормативно-правові акти, які затверджуються власниками чи уповноваженими ними органами суб’єктів господарювання і є обов’язковими лише в межах організаційної структури цих суб’єктів. Здебільшого такі акти регламентують внутрішньогосподарські відносини, в тому числі інформаційні. Втім, деякі з них носять комплексний характер і визначають, серед іншого, зовнішні елементи господарської компетенції відповідних суб’єктів в інформаційній сфері, тобто їх права і обов’язки щодо інших учасників господарських інформаційних відносин. Так, наприклад, статутом редакції газети “Урядовий кур’єр” не тільки визначається загальна організаційна структура і компетенція органів управління даного державного підприємства, а й закріплюється право купувати, продавати інформацію, проводити обмін нею, самостійно визначати обсяг і ціну примірників газети, проводити торговельну діяльність для реалізації газети тощо [39].

Хоча в цілому суб’єкти господарювання в інформаційній сфері вільні у виборі форм правового регулювання внутрішньовиробничих інформаційних процесів, в окремих галузях інформаційного виробництва законом вимагається наявність конкретно визначених видів локальних нормативно-правових актів. Так, згідно зі ст. 57 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” від власника телерадіоорганізації вимагається затвердження редакційного статуту, яким встановлюються вимоги до створення і поширення інформації та передбачається створення редакційної ради телерадіоорганізації [23]. Аналогічним чином ст. 22 Закону України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” передбачає затвердження статуту редакції друкованого засобу масової інформації його засновником (співзасновниками) з метою визначення виробничих, майнових, фінансових та інших умов її діяльності [27].

Необхідно звернути увагу на ту обставину, що в разі наявності декількох співвласників телерадіоорганізації або співзасновників друкованого засобу масової інформації затвердження вказаних локальних нормативно-правових актів вимагає погодження їх волі. Отже, в такому разі йдеться вже, по-суті, про домовленість щодо

встановлення відповідних локальних правових норм, тобто нормативно-правовий договір [7, с. 49]. В законі договірний аспект зазначених локальних нормативно-правових документів не розкривається, відтак на практиці вони часто затверджуються рішенням загальних зборів учасників відповідних суб'єктів господарювання. З процедурних причин така практика може призвести до неврахування інтересів окремих співвласників зазначених засобів масової інформації, адже відповідне рішення в такому разі є результатом голосування, а не досягнення консенсусу всіма заінтересованими сторонами. До того ж, при ухваленні вказаних документів цілком доречним було б врахування інтересів творчих колективів відповідних засобів масової інформації. З огляду на це, доцільно передбачити в законодавстві можливість затвердження редакційного статуту телерадіоорганізації/ статуту редакції друкованого засобу масової інформації спільним рішенням або договором співвласників/співзасновників відповідних засобів масової інформації з наступним його погодженням трудовим колективом.

Аналізуючи різновиди внутрішньодержавних нормативних договорів як джерел правового регулювання господарських інформаційних відносин, слід зазначити, що найбільшу питому вагу серед них мають договори приєднання, тобто так зване формулярне право. Згідно зі ст. 634 ЦК України договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому, а друга сторона не може запропонувати свої умови договору. На перший погляд, як зазначає О.А. Беляневич, такі договори можна було б включити до сфери індивідуального регулювання, яка включає в себе адресовані конкретним особам та розраховані на упорядкування конкретної життєвої ситуації разові регулятивні акти, ключовим серед яких є договір, в тому числі господарський. Проте зміст договорів приєднання, які розраховані на невизначене коло потенційних контрагентів, наближується саме до норм в їх первісному етимологічному сенсі [6, с. 310]. В інформаційній сфері господарювання господарські договори приєднання отримали найбільше поширення в галузі зв'язку у відносинах між операторами, провайдерами телекомунікацій (електрозв'язку) та поштового зв'язку, з одного боку, та їх так званими “корпоративними клієнтами”, з іншого.

Поряд із внутрішньодержавними договорами з нормативним змістом важливе значення мають міждержавні нормативно-правові договори. В інформаційній сфері господарювання до таких договорів належать, зокрема, Європейська конвенція про транскордонне телебачення від 5.05.89 р., Угода про співробітництво держав-учасниць СНД у сфері регулювання рекламної діяльності від 19.12.03 р., Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20.03.83 р. та ін. [40 – 42] Сучасна правова доктрина визначає міжнародні договори України не тільки як джерела міжнародного права, а й як джерела національного права, адже згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [43, с. 71]. Стосовно юридичної сили норм міжнародних договорів слід зазначити, що в Україні визнається примат міжнародного права, адже згідно з ч. 2 ст. 19 Закону України “Про міжнародні договори України”, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [44, с. 80; 45]. Водночас, згідно з ч. 2 ст. 9 Конституції України укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції

Україні [19]. Відтак за своєю юридичною силою норми міжнародних договорів знаходяться між нормами Конституції України та нормами законів.

Особливе місце в системі джерел правового регулювання господарських інформаційних відносин належить правовому звичаю. Як історично перше джерело права правовий звичай являє собою правило поведінки, яке склалося внаслідок багаторазового тривалого застосування, отримало офіційне визнання і забезпечення державним примусом [3, с. 151-152; 7, с. 45]. Ознакою правового звичаю є його державне санкціонування – офіційне визнання джерелом права, яке здійснюється шляхом вказівки у відповідних нормативно-правових актах на його застосування у певних відносинах. У сфері господарювання можливість застосування звичаю ділового обороту як різновиду правового звичаю впливає з системного аналізу ст. 7 ЦК України, яка передбачає, що цивільні відносини можуть регулюватися звичаєм, зокрема звичаєм ділового обороту, та ст. 175 ГК України, якою встановлено, що майнові зобов’язання, які виникають між суб’єктами господарської діяльності, регулюються ЦК України з урахуванням особливостей передбачених ГК України, а отже і нормами ст. 7 ЦК України [46, с. 140]. Оскільки майново-господарськими відповідно до ч. 1 ст. 175 ГК України визнаються цивільно-правові зобов’язання, які виникають між учасниками господарських відносин, необхідно також зробити висновок про те, що звичай ділового обороту у сфері господарювання застосовується тільки до горизонтальних відносин. Крім того, необхідно звернути увагу на положення ч. 2 ст. 7 ЦК України, згідно з якою звичай, що суперечить договору або актам цивільного законодавства, у цивільних відносинах не застосовується, що свідчить про субсидіарне (додаткове) значення і відповідно нижчу юридичну силу звичаю порівняно з нормативно-правовим актом.

В сучасному праві звичай як джерело – достатньо рідкісне явище. [7, с. 46] Як зазначає О.А. Беляєвич, наявність розгалуженого нормативно-правового регулювання та його конкретизації (деталізації) у різноманітних сферах господарювання, майже не залишають місця звичаям ділового обороту в регулюванні підприємницьких відносин [46, с. 142]. Зазначене повною мірою стосується сфери господарських інформаційних відносин. Водночас в деяких галузях господарської інформаційної діяльності такі звичаї наявні і навіть зафіксовані документально. Так, наприклад, Міжнародною торговельною палатою розроблено Міжнародний кодекс рекламної практики від 02.12.86 р., в якому зібрані уніфіковані стандарти рекламної діяльності, зокрема етичні, яким мають слідувати рекламодавці, виробники реклами і засоби масової інформації. Хоча вказаний кодекс насамперед є засобом самодисципліни і застосовується для саморегулювання рекламного ринку, в ньому прямо зазначено, що він також може використовуватися судами в якості довідкового документа в рамках відповідного законодавства, що дає можливість розглядати його як джерело звичаєвого права [47].

Дискусійним є питання про можливість розгляду судового прецеденту в якості джерела правового регулювання господарських інформаційних відносин в Україні як країні, що належить до романо-германської правової сім’ї. Як зазначає М.В. Мазур, у романо-германській правовій сім’ї судовий прецедент не став загальноновизнаним джерелом права, хоча завжди відігравав певну роль у системі джерел права. У ХХ столітті значення окремих судових актів у системі джерел континентального права значно зросло внаслідок створення органів конституційної юрисдикції та міжнародних судових органів [48, с. 7].

Попри заперечення деяких науковців, зокрема відомого конституціоналіста В.М. Шаповала щодо нормативності рішень Конституційного Суду України [49, с. 55], в юридичній науці, в тому числі й господарсько-правовій, превалує тенденція до

сприйняття цих рішень саме в якості джерел права, про що свідчать праці М.В. Тесленка, С.В. Шевчука, О.А. Назаренко, О. А. Беляневич, О.П. Подцерковного [50, с. 251; 43, с. 52; 6, с. 284-291; 8, с. 52].

Згідно зі ст. 150 Конституції України та ст. 61 Закону України “Про Конституційний суд України” рішення КСУ приймаються за результатами розгляду справ щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України [19; с. 52]. Визнаючи той чи інший правовий акт неконституційним і тим самим скасовуючи його, КСУ фактично виконує функцію “негативного правотворця” [53, с. 69], в результаті чого до чинного законодавства вносяться зміни. З огляду на це, існують підстави вважати рішення про неконституційність законів та інших правових актів такими, що містять правові норми, а відтак можуть розглядатися як джерела права [43, с. 48]. Прикладом таких рішень в інформаційній сфері господарювання є Рішення КСУ від 15.09.09 р. № 21-рп/2009, яким визнані неконституційними положення абзацу другої частини другої, частини третьої ст. 14 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” стосовно визначення повноважень Президента України і Верховної Ради України у формуванні та затвердженні персонального складу громадських рад НТКУ і НРКУ та їх участі у процедурі призначення на посади та звільнення з посад керівників НРКУ і НРКУ [54].

Нормативність актів КСУ полягає також у тому, що вони конкретизують і деталізують приписи Конституції і законів України [55, с. 416-417]. Вона ґрунтується на правових позиціях – прецедентних нормах, які містять приписи щодо правильного розуміння змісту законодавчих норм, а також правові принципи та інші положення, сформульовані КСУ на підставі тлумачення Конституції та законів України й покладені в основу вирішення того чи іншого питання [56, с. 24; 48, с. 7]. В рішеннях КСУ щодо конституційності законів та інших правових актів такі правові позиції містяться в мотивувальній частині, а в рішеннях щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України (інтерпретаційних актах) – в мотивувальній та резолютивній частинах. Залежно від юридичної сили нормативні положення, що містяться в рішеннях КСУ щодо конституційності законів та інших правових актів займають місце одразу після Конституції України, а ті, що закріплені в інтерпретаційних актах, розташовуються одразу за актами, що роз’яснюються, в такій послідовності: тлумачення положень Конституції – за Конституцією, тлумачення законів – слідом за законами [48, с. 7-8].

У 1997 році Україна як член Ради Європи ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [57]. Наслідком ратифікації цієї Конвенції є те, що кожний, хто перебуває під її юрисдикцією, має можливість звернутися за захистом своїх прав до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [58, с. 263-264]. Відповідно до ст. 17 Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику (прецеденти) ЄСПЛ як джерело права [59]. В контексті регулювання господарських інформаційних відносин актуальними, здебільшого, є рішення ЄСПЛ, прийняті на підставі ст. 10 зазначеної Конвенції, яка стосується свободи інформації та ліцензування телевізійних, радіомовних та інших підприємств в інформаційній сфері. Прецеденти ЄСПЛ мають похідний від Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод характер, хоча й істотно розширюють і доповнюють її нормативний зміст. Зважаючи на це, в системі джерел вітчизняного права прецеденти ЄСПЛ за юридичною силою

логічно розмістити одразу після міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [48, с. 11].

Ставлення до правової доктрини як джерела права в юридичній науці теж неоднозначне. Загалом під правовою доктриною можна розуміти систему наукових поглядів на правові проблеми, що виражені у формі теорій, принципів, презумпцій, аксіом, інших базових положень, яка слугує регулятором суспільних відносин, впливає на процеси розвитку законодавства і правозастосовну діяльність незалежно від того, чи зафіксовані її положення в якому-небудь документі [60, с. 178-179; 61, с. 72]. В більшості держав правова доктрина втратила значення самостійного джерела права, хоча в країнах англо-американської правової сім'ї та країнах мусульманського права вона застосовується й досі [61, с. 55-56; 7, с. 49]. В Україні на офіційному рівні правова доктрина також не визнається формальним джерелом права: правила, теоретичні конструкції, положення і принципи, що сформульовані юридичною наукою і набули ознак доктринальності, не визнаються як загальнообов'язкові норми права, вони не забезпечуються примусовою силою держави, у той час як загальнообов'язковість й гарантованість є одними з ключових ознак джерел (форм) права [61, с. 65].

Разом з тим, правова доктрина відіграє істотну роль у формуванні понятійно-категоріального апарату, що використовується в законодавстві, у визначенні його структури і перспективних напрямів розвитку. В цьому сенсі юридичну доктрину слід розглядати як комплексний фактор правоутворення, що включає в себе різні форми впливу юридичної науки на зміст діючого права [62, с. 38]. Значним є вплив доктрини на юридичну практику через науково-практичні коментарі до законодавчих актів, що за своєю природою є результатами доктринального тлумачення. Правова доктрина лежить в основі тлумачення норм права, що здійснюється судовими та іншими державними органами в процесі правозастосування [61, с. 70-71]. З огляду на це, правову доктрину слід розглядати не як вторинне формально-юридичне джерело права, а скоріше як первинне джерело, тобто як один із факторів, що впливають на процеси правотворення і правозастосування.

В контексті сказаного необхідно відмітити вагоме значення правової доктрини в цілому, а також господарсько-правової та інформаційно-правової доктрин зокрема для наукового обґрунтування концептуальних засад подальшого розвитку господарського інформаційного законодавства. При цьому необхідний саме комплексний підхід, який би інтегрував господарсько-правові та інформаційно-правові наукові розробки в рамках єдиної господарсько-інформаційної доктрини.

Висновки.

Нормативно-правове регулювання господарських інформаційних відносин здійснюється за допомогою системи правових норм зі складною ієрархією. Місце конкретної норми в цій системі, її юридична сила залежать від джерела (форми) права, в якій вона закріплена. Переважна більшість цих норм містяться в нормативно-правових актах, які виконують провідну роль у нормативному правовому регулюванні господарських інформаційних відносин, а такі джерела як звичаї та прецеденти – допоміжну. Подальший розвиток господарського інформаційного законодавства має ґрунтуватися на комплексній господарсько-інформаційній доктрині, яка може розглядатися як одне із первинних джерел права, але не може вважатися вторинним формально-юридичним джерелом.

Щодо перспектив подальших досліджень з окресленої тематики, то їх слід спрямувати на розкриття горизонтальної структури системи зазначених норм.

Використана література

1. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
2. Теория государства и права : учебник / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
3. Пархоменко Н. М. Джерела права : проблеми теорії та методології / Н.М. Пархоменко : монографія. – К. : ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2008. – 336 с.
4. Общая теория права и государства : учебник ; под. ред. В.В. Лазарева. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристъ, 1996. – 472 с.
5. Лаптев В.В. Предмет и система хозяйственного права / В.В. Лаптев. – М. : Юридическая литература, 1969. – 175 с.
6. Беляневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія. – Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
7. Хозяйственное право : учебник / [В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др.]; под ред. Мамутова В.К. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 912 с.
8. Господарське право : підручник / [О.П. Подцерковний, О.О. Квасніцька, А.В. Смітюх та ін.] ; за ред. О.П. Подцерковного. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – Х. : Одиссей, 2012. – 640 с.
9. Копылов В.А. Информационное право : вопросы теории и практики / В.А. Копылов. – М. : Юристъ, 2003. – 622 с.
10. Бачило И.Л. Информационное право : учебник / И.Л. Бачило, В.Н. Лопатин, М.А. Федотов ; под ред. акад. РАН Б.Н. Торопнина. – [2-е изд., с изм. и доп.]. – СПб. : Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Прес”, 2005. – 725 с.
11. Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2006. – 463 с.
12. Брижко В.М та ін. Електронна комерція : правові засади та заходи удосконалення : монографія. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2008. – 121 с.; Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин : монографія. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2009. – 415 с.; Брижко В.М. Основи систематизації інформаційного законодавства : теоретичні та правові засади : монографія. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2012 р. – 304 с.
13. Теория государства и права : курс лекций ; под. ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672с.
14. Вишневский А. Ф. Общая теория государства и права : учебник. – [2-е изд., перераб. и доп.] / А.Ф. Вишневский, Н. А. Горбатов, В. А. Кучинский ; под общ. ред. проф. В.А. Кучинского. – М. : Изд-во деловой и учеб. лит-ры, 2006. – 656 с.
15. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М.И. Байтин. – Саратов : СГАП, 2001. – 416 с.
16. Бондаренко Є.І. Теоретико-правове дослідження поняття “джерело права” // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.– 2010. – № 8. – С. 222-224. – (Серія : право).
17. Марченко М.Н. Источники права : учеб. пособие / М.Н. Марченко. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 760 с.
18. Пархоменко Н.М. Система джерел права: ознаки, властивості та зміст // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 8-12.
19. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
20. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
21. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

22. Про інформацію: Закон України від 2.10.92 р. № 2657-ХІІ : в редакції від 13.01.11 р. № 2938-VI // Відомості Верховної Ради. – 2011. – № 32. – Ст. 313.
23. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.93 р. № 3759-ХІІ : в редакції від 12.01.06 р. № 3317-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 18. – Ст. 155.
24. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.03 р. № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.
25. Про радіочастотний ресурс України : Закон України від 1.06.00 р. № 1770-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 298.
26. Про видавничу справу : Закон України від 5.06.97 р. № 318/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 32. – Ст. 206.
27. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.92 р. № 2782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст.1.
28. Про інформаційні агентства : Закон України від 28.02.95 р. № 74/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 13. – Ст. 83.
29. Про рекламу : Закон України від 3.07.96 р. № 270/96-ВР : в редакції від 11.07.03 р. № 1121-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 8. – Ст. 62.
30. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.98 р. № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27-28. – Ст. 181.
31. Костецька Т.А. Джерела інформаційного права України : поняття, система, особливості // Часопис Київського університету. – 2007. – №3. – С. 68-73.
32. Про державну економічну підтримку вітчизняних друкованих засобів масової інформації : Указ Президента України від 16.04.97 р. № 332/97 / Урядовий кур’єр. – 1997.
33. Про затвердження Порядку формування державного замовлення на випуск видавничої продукції та її розповсюдження : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.12 р. № 850 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 69. – Ст. 2811.
34. Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.12 р. № 295 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 29. – Ст. 1074.
35. Про затвердження Розрахункових такс за послуги пропуску трафіка до телекомунікаційних мереж операторів телекомунікацій з істотною ринковою перевагою на ринках послуг пропуску трафіка : Рішення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв’язку та інформатизації від 1.12.11 р. № 687 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 99. – Ст. 3647.
36. Про затвердження Положення про порядок видачі ліцензії провайдера програмної послуги : Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 28.12.11 р. № 2979 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 21.
37. Про порядок розміщення інформаційних вивісок у місті Києві : Розпорядження Київської міської державної адміністрації від 15.04.11 р. № 565. – Режим доступу : [//www.kievcity.gov.ua/upload/orders/kmda_565_20110415.pdf](http://www.kievcity.gov.ua/upload/orders/kmda_565_20110415.pdf)
38. Про затвердження Порядку розміщення реклами в м. Києві : Рішення Київської міської ради від 22.09.11 р. № 37/6253. – Режим доступу : [//www.kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/D8858F63CA8EDA40C225792C006865D8?OpenDocument](http://www.kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/D8858F63CA8EDA40C225792C006865D8?OpenDocument)
39. Про затвердження Статуту редакції “Урядовий кур’єр” : Постанова Кабінету Міністрів України “ від 26.04.02 р. № 569 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 18. – Ст. 930.
40. Європейська конвенція про транскордонне телебачення від 05.05.89 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 11. – Ст. 3297.
41. Угода про співробітництво держав-учасниць СНД у сфері регулювання рекламної діяльності від 19.12.2003 р. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_748](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_748)
42. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20.03.83 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 320.
43. Назаренко О.А. Джерела конституційного права України : монографія / О.А. Назаренко. – К. : АПСВ, 2006. – 104 с.

44. Тимченко Л.Д. Международное право : учебник / Л.Д. Тимченко. – Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 1999. – 528 с.
45. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.04 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
46. Беяневич О.А. Про застосування звичаїв ділового обороту // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 6. – С.139-149.
47. Міжнародний кодекс рекламної практики Міжнародної торговельної палати від 02.12.86 р. – Режим доступу : //www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/988_010
48. Мазур М. В. Акти органів судової влади як джерело конституційного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / Микола Вікторович Мазур : Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 20 с.
49. Шаповал В.М. Офіційне тлумачення як функція Конституційного Суду України (проблеми теорії) / В.М. Шаповал // Вісник Конституційного Суду України. – 1999. – № 3. – С. 52-57.
50. Тесленко М.В. Судебный конституционный контроль в Украине. – К. : Ин-т государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины. – 2001. – 344 с.
51. Шевчук С.В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С.В. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – 640 с.
52. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16.10.96 р. № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
53. Тихий В. Правотлумачення Конституційним Судом України та правова природа його рішень // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 62-71.
54. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 14 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” від 15.09.09 р. № 21-рп/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 73. – Ст. 2514.
55. Джерела конституційного права України : монографія / [Ю.С. Шемшученко та ін.] ; відп. ред. Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К. : Наукова думка, 2010. – 711 с.
56. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01 / С.В. Шевчук ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 38 с.
57. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.50 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13 – С. 270.
58. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навчальний посібник / [М.В. Мазур, С.Р. Тагієв, А.С. Беніцький, В.В. Кострицький] ; відп. ред. канд. іст. наук доц. В.М. Карпунов. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – 600 с.
59. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.06 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
60. Пузиков Р.В. Юридическая доктрина в сфере правового регулирования (проблемы теории и практики) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / Р.В. Пузиков. – Тамбов, 2003. – 213 с.
61. Семеніхін І.В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / І.В. Семеніхін ; НАПрН України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. – Х. : Юрайт, 2012. – 87 с.
62. Зозуля А.А. Доктрина в современном праве : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. 12.00.01 / А.А. Зозуля. – СПб. : РГБ, 2006. – 232 с.